

ὅτι κατὰ μέσον ὄρον ἢ μικρὰ γεωργικὴ ἐκμετάλλευσις παρέχει εἰς ἡμᾶς μεγαλυτέραν ἀπόδοσιν. Καὶ τὴν κτηνοτροφίαν δὲ καὶ τὰς φυτείας ὑποβοηθεῖ αὕτη πολὺ καλύτερον ἢ ἡ μεγάλη ἐπιχειρήσις.

Ἄλλὰ καὶ ἀπὸ ἀπόψεως πολιτικῆς τοῦ πληθυσμοῦ οὐδεμίαν χώραν πρέπει νὰ ἀφήσῃ ἀσυγκίνητον, ἢ διαρκῆς ἐλάττωσις τοῦ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ καὶ ἢ πρὸς τὰς πόλεις καὶ βιομηχανίας ἀθρόα αὐτοῦ προσφυγή. Ἡ Γαλλία συγκριτικῶς πρὸς τὴν Γερμανίαν ἀριθμεῖ οὐσιωδῶς μεγαλυτέρον ἀριθμὸν γεωργικοῦ πληθυσμοῦ, ἔνεκα τῆς ἐπικρατήσεως εἰς τὴν Γαλλίαν τῆς μικρᾶς ἀγροτικῆς ἰδιοκτησίας. Καὶ ἐν Ἑλλάδι ἀπὸ τοῦ 1879 μέχρι τοῦ 1907 ἡ στατιστικὴ ἡμῶν παρουσίασεν ἐλλάττωσιν τοῦ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ μας κατὰ 26 καὶ πλέον $\%$. Ἐνῶ δὲ τῷ 1870 12 $\%$ τοῦ ὅλου πληθυσμοῦ ἀπασχολοῦντο καὶ ἀπέζων ἀπὸ τὰ βιομηχανικὰ καὶ ἐμπορικὰ ἐπαγγέλματα τῷ 1907 τὸ ποσοστὸν τοῦτο ἀνῆλθεν εἰς 37 $\%$ ¹⁾.

Ἡ σοσιαλιστικὴ δημοκρατία φαίνεται ἀποδεχομένη τὴν ἐπικράτησιν τῆς μεγάλης ἐκμεταλλεύσεως καὶ εἰς τὴν γεωργίαν. Οὕτως ἐφρονεῖ ὁ Μάρξ, τὸ πρόγραμμα τῆς Ἐρφούρτης, ὁ Bebel καὶ φρονεῖ ὁ Kautsky²⁾. Ἡ στατιστικὴ τῶν ἐκμεταλλεύσεων πληροφορεῖ ὅμως ἡμᾶς τάντιθετα. Συνήθως ἐπικρατεῖ ἢ μικρὰ καὶ μεσαία ἐκμετάλλευσις, ὑποχωρεῖ δὲ ἢ μεγάλη ἀφ' ἑαυτῆς. Φυσικὸν λοιπὸν εἶναι, διὰ τῆς φορᾶς τῶν γεγονότων καὶ ἄνευ ἐκσοσιαλιστικῶν ἐπεμβάσεων, νὰ ὀδηγήσῃ ἡμᾶς ἢ ἐξέλιξις εἰς τὴν διάλυσιν τῶν λατιφουνδίων καὶ ἀντικατάστασιν αὐτῶν διὰ μικρῶν καὶ μετρίων γεωργικῶν ἐκμεταλλεύσεων. Ἐπίγνωτος ὅμως καὶ σκόπιμος ἀγροτικὴ πολιτικὴ, ἔχουσα πρὸ ὀφθαλμῶν τὴν ἐποίησιν τῆς ὑπαίθρου δι' αὐτοτελῶν γεωργῶν, θὰ ἐπετάχυνε τὴν ἐξέλιξιν ἢ ὁποῖα καὶ ἄνευ αὐτῆς θὰ ἐπραγματοποιεῖτο, βραδέως ὅμως καὶ μετ' ἐμποδίων.

Πολλὰ θὰ ἦσαν τὰ πλεονεκτήματα τῆς πολιτικῆς ταύτης. Πρῶτον θὰ ἐλύετο ὀλοτελῶς τὸ ἀγροτικὸν ἐργατικὸν ζήτημα, τὸ ὁποῖον τόσον σήμερον ἀπασχολεῖ τὰ μεγάλα γεωργικὰ κτήματα. Τὰ ἀραιῶς κατοφημένα ἀγροτικὰ διαμερίσματα θὰ ἐπικρίζοντο. Ἡ παραγωγή τῶν μέσων τῆς διατροφῆς θὰ ἠῦξεν οὐσιωδῶς, διὰ τῆς ἐκχερσώσεως δὲ τῶν ἀγριαῶν καὶ τῆς ἀποξηράνσεως τῶν ἐλῶν, θὰ ἐξοικονομοῦντο πολλοὶ ἄεργοι τῶν πόλεων. Οὕτως ἢ ὑπαίθρος θὰ συνεκράτει τὸν πληθυσμὸν τῆς καὶ ἢ ἐπιστροφή ἀκόμη ἐκείνων, οἱ ὁποῖοι ἀντήλαξαν τὸ χωρίον των πρὸς τὴν πόλιν, δὲν θὰ ἀπέβαιναν ἀδύνατος. Μάλιστα εὐγενῆς μελλοντικῆς φροντίς ἡμῶν θὰ ἦτο ἢ διαμόρφωσις καλυτέρας κατὰ τὸ δυνατόν ζωῆς εἰς τὴν

(1) Sombart—Κορώνη, Τὸ προλεταριάτον 1921 σ. 17.

(2) Die Agrarfrage 1899; Sozialisierung der Landwirtschaft 1919.

ὑπαίθρου, διὰ μετασπορᾶς εἰς αὐτὴν παρομοίων βιοτικῶν καὶ ἐκπολιτιστικῶν συνθηκῶν, οἷας συναντῶμεν καὶ εἰς τὰς πόλεις.

Γενικῶς ἢ ὁμαδικὴ οἰκονομία θὰ ἠδύνατο νὰ ἐπεκταθῇ πολλαχῶ εἰς τὴν γεωργίαν. Βεβαίως διὰ τὴν πραγματοποίησιν τούτου ἀπαιτοῦνται μακροχρόνια διαστήματα, ἀρχικῶς δὲ πρέπει νὰ ἔχωμεν πρὸ ὀφθαλμῶν, ὅτι δὲν πρόκειται κυρίως περὶ βελτιώσεως τῆς οἰκονομικῆς θέσεως τῶν ἐργατῶν, ἀλλὰ περὶ πραγματοποίησεως ἰδανικοῦ τινος. Διὰ τοῦτο καὶ ἐκ τῶν σοσιαλιστικῶν κύκλων εὐτυχῶς ἀκούεται, ὅτι πρὸς ἐπιτηχίαν τοῦ σχεδίου τούτου πρέπει οἱ ἐργάται νὰ γίνωσιν ἐπιμελέστεροι, λιτότεροι καὶ φιλοπονώτεροι ἀφ' ὅσον εἶναι νῦν. Τότε μόνον εἶναι δυνατόν νὰ γεννηθῇ ἐκ τοῦ νέου τούτου κόσμου ἰκανώτερον, καλύτερον καὶ φιλοπονώτερον γένος ἀνθρώπων, τὸ ὁποῖον θὰ ἐχαίρετο ἐν τῇ ἐργασίᾳ καὶ θὰ ἱκανοποιεῖτο καὶ ἐκ τοῦ ἀποτελέσματος αὐτῆς.

Τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἐθνικοποιήσεως θὰ ἐγίνοντο αἰσθητὰ εἰς τὴν παραγωγήν. Ὑπὸ ἐνιαίαν διεύθυνσιν θὰ ἀπηλλάσσετο αὕτη ὄλων ἐκείνων τῶν περιττῶν ἐξόδων, τὰ ὁποῖα συμπαρομαρτοῦσιν ὑπὸ τὸν ἐλεύθερον ἀνταγωνισμόν εἰς τὴν βιομηχανίαν. Ἡ μεγάλη ἐκμετάλλευσις παράγει εὐθηνότερον τῶν πολλῶν καθ' ἕαστον διεσπαρμένων ἐπιχειρήσεων. Αὕτη χρησιμοποιεῖ ἐξόχους πνευματικὰς δυνάμεις. Ὁ κύκλος τῶν καταναλωτῶν καθορίζεται ἀκριβέστερον καὶ ἢ ἐν τῇ ἐκμεταλλεύσει ἀπασχόλησις τῶν ἐργατῶν ἀποβαίνει τακτικώτερα.

Πρὸς τὰ εὐχάριστα ταῦτα πλεονεκτήματα ἔχομεν καὶ ἀνάλογα μειονεκτήματα. Εἰς τὴν ἐθνικοποίησιν εἶναι ἀμφίβολον ἂν κατορθώσῃ τὸ κράτος νὰ προαγάγῃ τὴν τεχνικὴν πρόοδον, πρὸς τὴν ὁποῖαν ὁ ἰδιώτης ἐπιχειρηματίας ἐλεύνηται ὑπὸ τοῦ ἀτομικοῦ συμφέροντος. Καίτοι δὲ τὸ κράτος θὰ φροντίσῃ ὅπως διὰ ποικίλων μέσων προκαλέσῃ τὸ διαφέρον τῶν ἐργατῶν, ὡς σήμερον τὸ τῶν ὑπαλλήλων, δύσκολον ὅμως εἶναι νὰ ἀνεύρωμεν τὸ ἀναπληρωματικὸν τοῦ ἀτομικοῦ συμφέροντος τοῦ ἐπιχειρηματίου εἰς τὴν ἐθνικοποιημένην βιομηχανίαν.

Ὅλαι αἱ τελευταῖαι πρόοδοι, αἱ ὁποῖαι ἐπετελέσθησαν εἰς τὴν τεχνικὴν, ὀρμῶντο ἐκ τοῦ ἐλατηρίου τοῦ ἀτομικοῦ κέρδους. Ἡ βιομηχανία ἔφερεν εἰς τὴν ἀγορὰν νέον τι ἀγαθόν, προσεπάθει δὲ νὰ καταστήσῃ τὴν χρῆσιν αὐτοῦ ἀρχικῶς ποθητὴν ἔπειτα ἀναγκαίαν διὰ τοὺς καταναλωτὰς. Οὔτε κινηματογράφων, οὔτε αὐτοκινήτων κλπ. εἶχεν ἀνάγκην ἢ ἀνθρωπότης τὴν πρώτην ἐποχὴν τῆς ἐφευρέσεώς των. Ἡ παραγωγή καὶ τὸ ἐμπόριον προεκάλεσαν τὴν ἀνάγκην, ὠθούμενα ἀπὸ τὸ ἐλατήριον τῆς ἀτομικῆς κερδοσκοπίας, τὴν ὁποῖαν ἀνάγκην γεννηθεῖσαν καὶ πολλαπλασιασθεῖσαν ἐκάλυψαν εἶτα πρὸς τὸ συμφέρον αὐτῶν.

Βαθεῖα μεταβολὴ θέλει λάβει χώραν καὶ εἰς τὴν ἐπαγγελματικὴν διάρθρωσιν τοῦ πληθυσμοῦ. Πρὸ παντὸς θὰ ἐξέλιπεν ἐκ τούτου τάξις τις, τῆς

ὁποίας ἡ ὑπέροτρος αὔξησης κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη δίδει ἀφορμὰς πρὸς σκέψιν. Ἐννοῶ τὴν ἐμπορικὴν τάξιν. Πλήθος ἄλλων ὑπαλλήλων οἱ ὁποῖοι ἀπασχολοῦνται εἰς ἰδιωτικὰς ἐπιχειρήσεις θὰ μετετρέποντο βαθμῶδες εἰς κρατικούς ὑπαλλήλους, μέγα δὲ θὰ ἦτο τὸ ἔργον τοῦ κράτους διὰ τὴν πειθαρχίαν καὶ ἀγωγὴν τῶν ὑπαλλήλων τούτων.

Οὐδεμία σκέψις ὡσαύτως ὅτι εἰς τὴν ὁμαδικὴν οἰκονομίαν οἱ ἐργάται θὰ κατεβρόχιζον ἀπλῶς τὰ κέρδη τῶν πρῶην ἐργοδοτῶν των. Τοῦναντίον μάλιστα δυνατὸν νὰ ἀπολαμβάνωσιν οὗτοι ὀλιγώτερα ἐκείνων, τὰ ὁποῖα κερδίζουσι σήμερον ὑπὸ τὸ ἐπιχειρηματικὸν σύστημα. Διότι πρὸς τὰς ἀποσβεστικὰς δόσεις διὰ τοὺς τέως ἐπιχειρηματίας, ὀφείλουσι νὰ συνεισφέρωσιν οὗτοι καὶ συμβολὰς εἰς τὸ κράτος διὰ τὰς γενικὰς ἀνάγκας αὐτοῦ.

Ἀπὸ ἐθνικοποιηθέντας τινὰς κλάδους¹ τελευταίως ἐν Γερμανίᾳ¹), δυσκόλως θὰ ἐπραγματοποιούντο αἱ εὐεργετικαὶ διαρρυθμίσεις, αἱ ὁποῖαι ἐπετεύχθησαν μέχρι σήμερον ὑπὸ τὸ σύστημα τοῦ ἐλευθέρου ἀνταγωνισμοῦ, εἰς τὰς ὁμαδικὰς συμβάσεις ἐργασίας τῶν συντεχνιῶν μετὰ τῶν μεγαλυτέρων ἐργοδοτικῶν συνδέσμων.

Ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴν διάφορον θέσιν καὶ σχέσιν τοῦ ἐργάτου εἰς τὴν κρατικὴν ἐκμετάλλευσιν δύναται νὰ δημιουργηθῶσι δυσάρεστα. Ὁ ἐργάτης εἰς τὴν κρατικὴν ἐπιχείρησιν δὲν εἶναι μόνον ὑπάλληλος, ἀλλὰ καὶ διὰ πολιτικῶν ὀργανώσεων ἐξασκεῖ ἐπιρροὴν ἐπ' αὐτῆς. Ὑπηρετῶν τὴν κρατικὴν ἐκμετάλλευσιν διὰ τῶν χειρῶν του, τὴν διευθύνει διὰ τῆς ψήφου του. Τούτου ἕνεκα βλέπομεν τὸ δυσάρεστον φαινόμενον τῆς ὑπερβολικῆς αὔξεσως τῶν μισθῶν. Ἡ ἰδιωτικὴ ἐκμετάλλευσις διακόπτει τὴν λειτουργίαν τῆς εὐθύς ὡς ἡ ἀπόδοσις τῆς ἕνεκα ὑψηλῶν μισθῶν δὲν ἀποφέρει κέρδος, οὕτω δὲ δημιουργεῖται προσφορὰ ἐργασίας καὶ συνεπῶς πτώσις τοῦ μισθοῦ. Ἡ δημοσία ἐκμετάλλευσις τοῦναντίον δύναται νὰ ἐργασθῆ ἐπὶ μακρὸν καὶ μὲ ἔλλειμμα, τὸ ὁποῖον καλύπτει ἐξ ἄλλων ἐσόδων, ἐξασκεῖ δ' οὕτω δυσμενῆ ἐπίδρασιν ἐπὶ τῶν μισθῶν τῶν ἰδιωτικῶν ἐπιχειρήσεων καὶ τῆς ὅλης ἐν γένει ἐθνικῆς οἰκονομίας.

3 ΚΡΙΤΙΚΗ.

Τοιαύτη τις θὰ ἦτο εἰς λίαν γενικὰς γραμμὰς ἡ ὄψις τῆς ἐθνικοποιημένης οἰκονομίας. Ἐλθῶμεν νῦν καὶ εἰς τὴν κριτικὴν αὐτῆς.

(1) Kohlenwirtschaftsgesetz, Kali-und Elektrizitätsgesetz. Αἱ εἰς τὰ νέα ταῦτα οἰκονομικὰ πεδία ἀπέπειραι ἐθνικοποιήσεως ἐν Γερμανίᾳ, φυσικὸν εἶναι νὰ παρουσιάσῃ πολλὰς ἐλλείψεις. Σκοπὸς μάλιστα τῆς νέας συλλήψεως καὶ συμπληρώσεως (μέχρι 30 μελῶν) τῆς Ἐπιτροπῆς τοῦ Ἐκσοσιαλισμοῦ τῷ 1920 ἦτο, νὰ ἐξετάσῃ αὐτὴ ἐκ νέου τὴν νομοθεσίαν ταύτην, λαμβάνουσα ὑπ' ὄψιν τὴν πανταχόθεν κριτικὴν αὐτῆς, ὑποβάλλη δὲ τὰ πορίσματά της εἰς τὴν Κυβέρνησιν.

Θεωρητικῶς δυνάμεθα νὰ φαντασθῶμεν κράτος εἰς τὸ ὁποῖον σύμπασα ἡ οἰκονομία εἶναι ἔργον τοῦ δημοσίου. Ἡ πρακτικὴ πραγματοποίησις τοῦ σοσιαλισμοῦ θὰ ἦτο γενικοποιήσις τις καὶ ὀλοκλήρωσις εἰς ὅλα τὰ πεδία τῆς παραγωγῆς καὶ διανομῆς τοῦ σημερινοῦ τμηματικοῦ κρατικοῦ σοσιαλισμοῦ. Ἀτομικὴ ἰδιοκτησία ἐπὶ τῶν μέσων τῆς παραγωγῆς δὲν θὰ ὑφίστατο. Ἰδιωτικὰ κεφάλαια δὲν θὰ ὑπῆρχον διότι ὅλα τὰ μέσα τῆς παραγωγῆς ἀνήκουσιν εἰς τὴν ὀλότητα. Τὸ κράτος εἶναι ὁ μόνος παραγωγός, ἰδιωτικαὶ ἐκμεταλλεύσεις δὲν λειτουργοῦσι. Τὸ κράτος τοῦτο θὰ ἐδράζετο οἰκονομικῶς ἐπὶ ἐντελῶς διαφόρων βάσεων τῶν σημερινῶν. Καὶ ἡ σχέσις τοῦ ἀτόμου πρὸς τὴν ὀλότητα θὰ ἦτο ἐντελῶς διάφορος, τοῦτ' αὐτὸ ἀντίθετος τῆς σημερινῆς. Εἰς τὴν σημερινὴν οἰκονομίαν αἱ ἰδιωτικαὶ ἐκμεταλλεύσεις αὐτοδιατηροῦνται, παρέχουσι δὲ καὶ πρὸς τὸ Κράτος μέρος τῶν ἐσόδων των πρὸς συντήρησίν του ὑπὸ μορφὴν φόρου ἢ δασμοῦ. Εἰς τὸ ἐκσοσιαλιστὴν οἰκονομικὸν Κράτος τὰ ἄτομα ἔξαπτῶνται ἐξ αὐτοῦ, τὸ Κράτος πρέπει νὰ συντηρῆ αὐτά, ὅχι τὰ ἄτομα τὸ Κράτος. Δὲν θὰ κατεβάλλοντο μὲν φόροι, ἀλλὰ δὲν θὰ ὑφίστατο οὔτε αὐτοτελὲς εἰσόδημα, ἀλλὰ μόνον παροχαὶ τοῦ κράτους ἐν εἴδει μισθοῦ.

Ὁ ἀπότομος οὗτος ἐκσοσιαλισμὸς εἰς τοιαύτην ἔκτασιν διὰ τῆς ἐθνικοποιήσεως τῶν μέσων τῆς παραγωγῆς, θὰ ἐπέφερε κλονισμὸν καὶ ἀνατροπὴν ὅλων τῶν ὄρων τῆς ὑπάρξεώς μας, ὥστε νὰ μὴ εἶναι δυνατὸν νὰ παραστήσωμεν τὰ ἀποτελέσματα τῆς κατασιάσεως ταύτης. Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο συναντῶνται αἱ σκέψεις ἀστῶν καὶ ἐξελικτικῶν σοσιαλιστῶν, προοδευτικῶν καὶ συντηρητικῶν, βιομηχανῶν καὶ ἀγροτῶν. Τὸ ἀσάλευτον θεμέλιον τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας καὶ ἡ ἐλευθέρη διάθεσις τῶν μέσων τῆς παραγωγῆς θὰ καταργοῦντο. Ἀντὶ τῆς ἐλευθέρου οἰκονομικῆς ἐνεργείας—ἡ ὁποία μὲ τὴν ἐλπίδα τοῦ κέρδους ὠδήγησε τὸν οἰκονομικὸν βίον ὅπου σήμερον—θὰ εἶχομεν οἰκονομικὰς δεσμεύσεις, ἀντὶ τοῦ δι' ἴδιον λισμὸν ἐργαζομένου ἰδιώτου θὰ εἶχομεν τὸν ὑπάλληλον, τὸν ὁποῖον δὲν καθοδηγεῖ πλέον ἴδιον συμφέρον, ἀλλὰ περιοριστικὰ διατάξεις τῶν προϋσταμένων ἀρχῶν. Ἡ ἀπόδειξις, ὅτι διὰ προσηγμένον οἰκονομικὸν βίον πολιτισμένου τινὸς λαοῦ, δὲν εἶναι ἀναγκαῖα ἡ ἀτομικὴ πρωτοβουλία καὶ ἡ πρὸς ἐπιχείρησιν διάθεσις δὲν προσήχθη εἰσέτι. Ἴσως εἶναι δυνατὸν τοῦτο. Δὲν εἶναι ὅμως φρόνιμον νὰ πειραματισθῶμεν ἐπ' αὐτοῦ. Ἡ ἀντικατάστασις τοῦ κεφαλαιοκρατικοῦ διὰ σοσιαλιστικοῦ τρόπου παραγωγῆς συντελεῖται διὰ δύο γεγονότων, ἐκ τῶν ὁποίων τὸ μὲν ἓν, τὸ τῆς ἀφαιρέσεως τῆς ἰδιοκτησίας, εἶναι αὐτὸ καθ' ἑαυτὸ ἀπλοῦν, τὸ ἄλλο ὅμως τὸ τῆς ὀργανώσεως δυσχερέστατον.

Ἡ κατάργησις δηλαδὴ τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας ἐπὶ τῶν μέσων τῆς παραγωγῆς καὶ ἡ ἐθνικοποίησις αὐτῶν εἶναι ἀπλοῦν ζήτημα δυνάμει, βίας, τὸ ὁποῖον δὲν συνδέεται οὐδαμῶς πρὸς ἄλλας κοινωνικὰς

προϋποθέσεις. Τοῦτο ἔλαβεν ἄλλως τε χώραν πολλάκις εἰς τὴν ἱστορίαν, μέχρι τοῦδε προτοῦ κἄν νὰ ὑπάρξῃ ὁ σημερινὸς βιομηχανικὸς κεφαλαιοκρατισμὸς.

Ἡ ἀντικατάστασις ὅμως τῆς κεφαλαιοκρατικῆς ὀργανώσεως τῶν ἐκμεταλλεύσεων διὰ κοινωνικῆς τοιαύτης, ἐν γενικῷ οἰκονομικῷ συσχετισμῷ, ἀποτελεῖ πρόβλημα ἄρκετὰ δυσπέλυτον. Ἡ κεφαλαιοκρατικὴ ἐκμετάλλευσις ἀποτελεῖ καλλιτεχνικὸν ὀργανισμὸν, ὁ ὁποῖος διευθύνεται ὑπὸ τοῦ κεφαλαιούχου. Ὁ θέλων νὰ ἀντικαταστήσῃ τὸν ὀργανισμὸν τοῦτον, πρέπει νὰ ἔχῃ ἤδη ἐξεύρει τὸν ὀργανισμὸν ἐκείνον, ὁ ὁποῖος θὰ ἐκτελέσῃ ἐξ ἴσου ἢ καὶ τελειότερον τὰς κεφαλαιοκρατικὰς λειτουργίας ἄνευ τῆς διευθύνσεως τοῦ κεφαλαιούχου.

Τὸ τοιοῦτον ἀπαιτεῖ πολλὰς προϋποθέσεις ὕλικῆς καὶ ψυχολογικῆς φύσεως. Πρῶτον δηλαδὴ μεγάλην κεφαλαιοκρατικὴν ἀνάπτυξιν ὄχι μόνον τῆς παραγωγῆς, ἀλλὰ καὶ τῆς ἀποθέσεως καὶ τοῦ πορισμοῦ τῶν πρώτων ὑλῶν, εἶτα δὲ προλεταριάτον ἀνεπτυγμένον καὶ γνωρίζον τὰ καθήκοντα αὐτοῦ ἀπέναντι τῆς κοινωνίας, προλεταριάτον αὐτοπειθαρχοῦν καὶ αὐτοδιοικούμενον, προσόντα τὰ ὁποῖα ἀπέκτησε διὰ μακροχρόνιον καὶ αὐτοδιοικούμενον, προσόντα τὰ ὁποῖα ἀπέκτησε διὰ μακροχρόνιον ἀπασχολήσεως εἰς μεγάλας κεφαλαιοκρατικὰς ὀργανώσεις. Τὸ τοιοῦτον ἐπιστοποιήθη ἐν Γερμανίᾳ διὰ τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1918. Ἡ πρώτη φάσις τῆς κοινωνικῆς ἐπαναστάσεως, ἢ καὶ ἀρνητικῆ, ἐπερατώθη ταχέως, ἀμέσως δὲ ἤρχισεν ἡ ἐργασία τῆς ἀνοικοδομήσεως ὑπὸ τοῦ διὰ συντεχνιακῆς, συνεταιριστικῆς καὶ κομματικῆς ὀργανώσεως λίαν προαχθέντος προλεταριάτου. Ὅπως τὸ ἀντίθετον βλέπομεν ἐν Ρωσίᾳ.

Διὰ τοὺς λόγους τούτους πρέπει νὰ περιορίσωμεν τοὺς ὅρους τῆς ἐφαρμογῆς τῆς ὁμαδικῆς οἰκονομίας. Δὲν δυνάμεθα νὰ στερεθῶμεν τὴν οἰκονομικὴν ἐλευθερίαν μας, εἰς τὴν ἀτμόσφαιραν τῆς ὁποίας δύναται μόνον νὰ διατηρηθῇ ἡ προσπάθεια πρὸς κτῆσιν καὶ κέρδος. Ἀφ' ἐτέρου βλέπομεν ὅτι ἐκσοσιαλισμὸς τις λαμβάνει χώραν διαρκῶς. Ἡ κοινωνικὴ ἰδέα δὲν πραγματοποιεῖται μόνον ἐν τῇ μορφῇ τῆς κοινωνικῆς πολιτικῆς ἀλλὰ καὶ πέραν ταύτης. Ἡ κοινωνικὴ ὁλότης, τὸ κράτος δρᾷ οἰκονομικῶς, ἀναλαμβάνουσι δὲ ἡ ἰδρύουσιν ἐκμεταλλεύσεις καὶ ἐπιχειρήσεις τὰς ὁποίας διευθύνουσι κατὰ οἰκονομικοὺς κανόνας. Εἰς ἐπιχειρήσεις τὰς ὁποίας διευθύνουσι κατὰ οἰκονομικοὺς κανόνας. Εἰς ὁλόκληρον τὸν οἰκονομικὸν βίον δύναται τις νὰ εἴπῃ ἐπικρατεῖ ἡ τᾶσις τῆς μεγαλυτέρας πάντοτε συμμετοχῆς τῶν νομικῶν προσώπων, τῶν κοινοτήτων, τοῦ κράτους. Οὕτως ἀπὸ ἰδιωτικῆν ἐπιχείρησιν διεμορφώθη εἰς ἀπωτέρω χρόνους, ἢ δημοσίᾳ ὑπηρεσίᾳ τῶν Ταχυδρομείων, ἀπὸ ἰδιωτικὸν σιδηροδρόμους τῶν μέσων τοῦ παρελθόντος αἰῶνος, διεμορφώθησαν οἱ κρατικοὶ σήμερον. Ἀλλὰ καὶ αἱ κοινότητες, οἱ δήμοι!

(1) Vorschlag der Sozialisierungskommission für ein Kommunalisierungsgesetz. 1920. (Berlin Verlag H. R. Engelmann).

ἀνέλαβον ἢ ἴδρυσαν δημοσίας λειτουργίας, ὅπως τὰ ὑδραγωγεῖα, ἐπιχειρήσεις φωταερίου, ἤλεκτρικοῦ, τροχιοδρόμων κλπ. Οὕτως ἡ ὁμαδικὴ οἰκονομία ἀντικαθιστᾷ εὐρύτερον παντοῦ τὴν ἰδιωτικὴν ἐκμετάλλευσιν.

Παράλλῃως πρὸς τὴν ἀνωτέρω μορφήν τῆς ἐκμεταλλεύσεως διεμορφώθη καὶ τρίτον εἶδος οἰκονομικῆς μικτῆς ἐπιχειρήσεως.¹⁾ Διάμεσός τις δηλαδὴ λειτουργία δημοσίων νομικῶν προσώπων καὶ ἰδιωτικῶν ἐπιχειρήσεων. Αὕτη κατὰ μορφήν εἶναι ἰδιωτικὴ ἐπιχείρησις, συνήθως ἀνώνυμος ἐταιρεία, ἐπειδὴ ὅμως τὸ συμμετέχον δημόσιον νομικὸν πρόσωπον ἔχει ἀποφασιστικὴν ἐπίδρασιν εἰς τὴν διοίκησιν, ἀναφαίνεται ἡ κοινωνικὴ ἰδέα εἰς πολὺ μεγαλύτερον βαθμὸν ἀφ' ὅσον εἰς τὴν ἰδιωτικὴν οἰκονομίαν. Ἐξ ἄλλου ἡ οἰκονομικὴ διοίκησις εἰς τὴν τρίτην ταύτην μικτὴν μορφήν εἶναι εἰς χειρὰς συνήθως ἰδιωτῶν ἐπιχειρηματιῶν. Ἡ μικτὴ αὕτη μορφή τῆς ἐπιχειρήσεως ἐφαρμόζεται σκοπίμως ἐκεῖ ὅπου ἀφ' ἐνὸς μὲν ἔχομεν νὰ προφυλάξωμεν συμφέροντα τῆς ὁλότητος, ἀφ' ἐτέρου δὲ εἶναι ἀναγκαῖα αὐστηρὰ τήρησις τῶν οἰκονομικῶν ἀρχῶν.

Ἡ ἰδέα λοιπὸν τῆς ἐθνικοποιήσεως δὲν εἶναι νέα. Ὁ ἐκσοσιαλισμὸς τοῦ οἰκονομικοῦ βίου διήλθεν ἤδη τὸ δοκιμαστικὸν αὐτοῦ στάδιον. Παρὰ ταῦτα ἡ οἰκονομικὴ ἐλευθερία διετηρήθη. Ἐπομένως εἶναι δυνατόν νὰ συνυπάρξωσιν ἀμφότερα²⁾.

Ὅπου δηλαδὴ πρόκειται σπουδαῖα συμφέροντα τῆς ὁλότητος ἐκεῖ δὲν ἔχει θέσιν ἡ ἰδιωτικὴ κεφαλαιοκρατικὴ ἐπιχείρησις ἀλλὰ ἡ δημοσία λειτουργία, ἂν δὲν θέλωμεν νὰ παραβλάψωμεν τὰ κοινωνικὰ συμφέροντα. Ὅπου τοῦναντίον μόνον ἡ ἰδιωτικὴ ἐκμετάλλευσις δύναται νὰ λειτουργήσῃ μὲ ἀπόδοσιν, ἐκεῖ ἡ δημοσία ἐπιχείρησις θὰ ἦτο ἀντιοικονομικὴ.

(1) E. Harms, Die Überführung kommunaler Betriebe in die Form der gemischt wirtschaftlichen Unternehmung 1915.

(2) Καίτοι ἀρχικῶς (μετὰ τὴν ἐπανάστασιν) ἐν Γερμανίᾳ ἡ ἰδέα τοῦ ἐκσοσιαλισμοῦ ἐγεννήθη ὡς ἀπόρροια, τῆς δυναμικῆς θέσεως τοῦ προλεταριάτου ἐν τῇ πολιτείᾳ καὶ τῇ οἰκονομίᾳ, οὗχι δὲ ὡς σύστημα πρὸς ἀποσόβησιν οἰκονομικῆς καταστροφῆς, ἢ τᾶσις αὕτη βαθμηδὸν μετεστράφη, ὥστε σήμερον νὰ γίνεταί λόγος περὶ ἐκσοσιαλισμοῦ χωρὶς νὰ περιέλθωσι τὰ μέσα τῆς παραγωγῆς εἰς τὴν ὁμαδικὴν ἰδιοκτησίαν. Ταῦτα πρέπει νὰ ἐξυπηρετῶσι μόνον, ὡς ὁ Seipel (ἀντιπρόεδρος τῆς αὐστριακῆς κρατικῆς ἐκσοσιαλιστικῆς ἐπιτροπῆς) καὶ ἄλλοι λέγουσι, τὴν ὁλότητα περισσότερον ἀφ' ὅσον μέχρι σήμερον τὴν ἐξυπηρετοῦν. Πρόκειται δηλαδὴ μᾶλλον περὶ ἀναμορφωτικοῦ κοινωνικοῦ ἐκσοσιαλισμοῦ, παρὰ περὶ σοσιαλιστικοῦ ἐκσοσιαλισμοῦ. Εἰς τοιαύτην μέσῃ λύσιν φαίνεται νὰ κατέληξαν καὶ αἱ ἐργασίαι τῆς ἐπιτροπῆς τοῦ ἐκσοσιαλισμοῦ τῶν ἀνθρακωρυχείων ἐν Γερμανίᾳ, δι' ὃ καὶ σχεδὸν πάντα τὰ σοσιαλιστικὰ μέλη ἀπεχώρησαν. Πιθανὸν νὰ διεξαχθῇ τοῦτου ἕνεκα, ὁ ἐκσοσιαλιστικὸς ἀγὼν προσεχῶς καθαρῶς ἐπὶ τοῦ πολιτικοῦ πεδίου. Πλεῖστα βλ. εἰς τὰς ἐκδομένας Sitzungsberichte der Sozialisierungskommission von 1919, 1920. (Verlag H. R. Engelmann) Berlin 1920 ἔ.

Ἡ διάφορος αὕτη βάσις ἐπὶ τῆς ὁποίας ἐδράζονται αἱ δύο αὐται μορφαὶ τῆς ἐκμεταλλεύσεως συνεπάγεται καὶ διαφόρους ὅρους πρὸς εὐδοκίμησιν αὐτῶν. Πάντως τὸ κύριον πεδῖον τῆς ἐθνικοποιήσεως εἶναι ἡ μεγάλη ἐκμετάλλευσις, ἀλλὰ καὶ αὕτη εἰς περιορισμένην κλίμακα. Καὶ προκειμένης μεγάλης ἐκμεταλλεύσεως ἡ δημοσία ἐπιχειρήσεις ὑστερεῖ ἐφόσον πρόκειται περὶ ταχείας χρησιμοποίησεως μεταβαλλομένων συνθηκῶν, προσαρμογῆς πρὸς τὰς ἀνάγκας τοῦ κοινοῦ, τέλος ἐφόσον πρόκειται νὰ παραμείνῃ τις εἰς στενὴν συνάφειαν μετὰ τῶν διακυμάνσεων τοῦ οἰκονομικοῦ βίου. Ἡ δημοσία λειτουργία μᾶς παρουσιάζει τὸν ναυτιόν τὴν τὴν δυσκίνητον, ἀλλὰ καὶ ἡ ἀπόλυτος ἐφαρμογὴ τῶν οἰκονομικῶν ἀρχῶν δὲν κατορθοῦται πάντοτε ὑπ' αὐτῆς. Ἡ ἰδιωτικὴ ἐπιχείρησις οὐδὲν ἄλλο γνωρίζει ἢ τὴν οἰκονομικὴν παραγωγὴν τῆς. Ἡ κεφαλαιοκρατικὴ ἐπιχείρησις ζητεῖ τὸ κέρδος καὶ πάντοτε περισσότερον κέρδος. Ἡ κτήσις αὕτη τοῦ χρήματος τόσον ὀλοτελῶς ἔχει ἀπεκδυθῆ πᾶσαν εὐδαιμονιστικὴν ἢ καὶ ἡδονιστικὴν ἄποψιν, τόσον καθαρῶς ὑπολογίζεται ὡς αὐτούσιος σκοπός, ὥστε νὰ θεωρῆται, ἀπέναντι τῆς εὐτυχίας ἢ τῆς ὀφελείας τοῦ καθ' ἕκαστον ἀτόμου, ὡς τι μεταφυσικόν, ὡς τι μονογονεὶ παράλογον. Τὸ κεφάλαιον ἀγρῶν τρεῖ ὡς ἡ Μοίρα, λέγει ὁ Sombart, ἐπὶ τῶν κεφαλῶν τῶν πλουτοκρατῶν καὶ ἀφίνει εἰς αὐτοὺς τόσην ἐλευθερίαν ἐνεργείας, ὅσην ἀφίνει εἰς τὴν ἀτμομηχανὴν ὁ ἀτμός ὁ ὁποῖος τὴν ὠθεῖ πρὸς τὰ ἐμπρός.

Ἐκτὸς τῶν εἰς τὴν φύσιν τῆς ἐπιχειρήσεως οὕτως εἰπεῖν ἐνυπαρχόντων τούτων ὅρων πρὸς πραγματοποίησιν τῆς ἐθνικοποιήσεως, πρέπει νὰ συντρέξωσι καὶ ἄλλοι ὅροι ἀντικειμενικοί. Τὰ διάφορα Κράτη ἴστανται εἰς πολὺ διάφορον βαθμίδα οἰκονομικῆς, κοινωνικῆς καὶ πολιτικῆς ἀναπτύξεως. Ὅσῳ κεφαλαιοκρατικώτερον ἔχει κράτος τι ἐξελιχθῆ, ὅσῳ δημοκρατικώτερον εἶναι πολιτικῶς, τόσῳ πλησιέστερον ἴστανται πρὸς τὴν ἐθνικοποίησιν. Μόνον ἡ μεγάλη ἐκμετάλλευσις δημιουργεῖ τάσιν πρὸς τὸν ἐκσοσιαλισμόν. Ὅπου ὑπερτερεῖ ἡ μικρὰ ἐπιχείρησις, ἐκεῖ ἡ μεγάλη μᾶζα τοῦ λαοῦ ἀποτελεῖται ἀπὸ τοὺς ἰδιοκτητὰς τῶν μικροεκμεταλλεύσεων. Οἱ ἄνευ ἰδιοκτησίας εἶναι ὀλίγοι. Ὁ ἄνευ δὲ ἰδιοκτησίας θεωρεῖ ἰδανικόν του νὰ κατορθώσῃ νὰ ἀποκτήσῃ μικράν τινα περιουσίαν. Ἡ ἐπιθυμία αὕτη δύναται νὰ λάβῃ καὶ ἐπαναστατικὴν μορφήν κατὰ τινὰς περιστάσεις. Ἡ κοινωνικὴ ὅμως αὕτη ἐπανάστασις δὲν εἶναι σοσιαλιστικὴ. Αὕτη θὰ ἐπεδίωκε νέαν διανομὴν τῶν ὑπαρχόντων ἀγαθῶν, ὥστε ἕκαστος νὰ γίνῃ ἰδιοκτήτης. Ἡ μικρὰ ἐπιχείρησις ἀναπτύσσει πάντοτε τὴν θέλησιν πρὸς διατήρησιν τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας, ὄχι τὴν τάσιν πρὸς τὴν ἐθνικοποίησιν, πρὸς τὸν σοσιαλισμόν.

Ἡ τάσις αὕτη καταλαμβάνει τὰς μᾶζας ἐκεῖ ὅπου ἡ κεφαλαιοκρατικὴ βιομηχανία ἀνέπτυξεν εἰς τὸ ὑπατον σημεῖον τὰς παραγωγικὰς

δυνάμεις λαοῦ τινος, συνεσώρευσε ἐπομένως πλοῦτον, κατέστησεν ὁμαδικωτέραν τὴν ἐργασίαν, ἐγέννησε τέλος τὸ καθαυτὸ προλεταριάτον. Αὐτόθι οἱ ἐργάται δύνανται νὰ καταλήξωσι μόνον ὁμαδικῶς εἰς τὴν ἰδιοκτησίαν τῶν μέσων τῆς παραγωγῆς, ἔνεκα τῆς μεγάλης ἀξίας αὐτῶν, ἢ δὲ διάλυσις καὶ διανομὴ τῶν μέσων τῆς παραγωγῆς θὰ ἦτο ὀπισθοδρομικὴ καὶ ἐν πολλοῖς ἀδύνατος.

Καὶ ὑποκειμενικὰ συνθῆκαι πρέπει νὰ συντρέξωσιν. Τότε μόνον ἡ ἐθνικοποίησις ἔχει ἐννοιάν τινα, ὅταν καὶ ὁ τελευταῖος ἐργάτης ἐμφορεῖται ἀπὸ τὸ αὐτὸ αἶσθημα καθήκοντος, ὅπως καὶ ὁ ὑπάλληλος. Ἐὰν ἡ ἐποχὴ τοῦ κεφαλαιοκρατισμοῦ ἐδημιούργησε διαρκές τι, τοῦτο εἶναι ἡ τεραστία ἐκείνη οἰκονομικὴ ὁργάνωσις, ἡ ὁποία ὑποχρεοῖ τὸ ἄτομον ἀπὸ τοῦ διευθυντοῦ μέχρι τοῦ τελευταίου ἐργάτου νὰ ὑποτάξῃ τὴν προσωπικὴν αὐτοῦ ἀρέσκειαν εἰς ἀνώτερόν τινα κοινωνικὸν σκοπόν. Τὴν ὁργάνωσιν καὶ πειθαρχίαν ταύτην πρέπει νὰ διατηρήσωμεν, ἐὰν θέλωμεν νὰ μὴ καταλήξωμεν εἰς ἐργατικὸν κεφαλαιοκρατισμόν, εἰς κεφαλαιοκρατισμόν δηλαδὴ εἰς τὸν ὅποιον ὁ ἐργάτης θὰ ἀντικαθίστα μόνον τὸν κεφαλαιοῦχον.

Ἡ ὁμαδικὴ οἰκονομία ἀπαιτεῖ πιστοὺς πρὸς τὰ καθήκοντα αὐτῶν ἀνθρώπους, οἱ ὅποιοι εὐχαρίστως ὑποτάσσονται εἰς ὑψηλόν τινα γενικὸν σκοπόν. Εἰς τὴν ὁμαδικὴν οἰκονομίαν ἔχομεν ἀτομικὰς ὑποχρεώσεις, δικαιώματα δὲ μόνον διὰ τὴν ὀλότητα. Ἡ ἐθνικοποίησις τέλος εἶναι ἠθικὴ ἰδέα. Διὰ τοῦτο εὐλόγως ὁ Wagner διέβλεπεν ὡς μέγιστον ἐλάττωμα εἰς τὸν σημερινὸν σοσιαλισμόν, ὅτι οὗτος παραγωρίζει τὰ ὅρια τῆς δυνατῆς ψυχικῆς ἀναπτύξεως τοῦ ἀνθρώπου, τὰ ὁποῖα εἶναι δύσκολον νὰ παροραθῶσιν ἐφόσον παραμένωμεν ἄνθρωποι ¹⁾.

Ἐὰν εἰς τὰ συμπεράσματα τῆς μελέτης ἡμῶν ταύτης ἠθελέ τις ἀναζητήσῃ μελλοντικὰς ἰθνητικὰς γραμμάς διὰ τὰ παρ' ἡμῖν, αὐταὶ βεβαίως δὲν θὰ ἀφεώρων τὸ ἄμισσον ἡμῶν μέλλον. Σκοπὸς τοῦ ἐκσοσιαλισμοῦ βεβαίως εἶναι ἡ αὔξησις τῆς παραγωγῆς. Πρώτη φροντίς λοιπὸν ἡμῶν μᾶλλον εἶναι, νὰ καταστήσωμεν τὴν ἐθνικὴν ἡμῶν οἰκονομίαν ἀποδοτικωτέραν εἰς ὅλας αὐτῆς τὰς ἐκφάνσεις, προάγοντες καὶ ἀναπτύσσοντας αὐτὴν κεφαλαιοκρατικώτερον. ²⁾ Ἐφόσον δὲν κατορθώσωμεν τοῦτο κάθε νέα τάσις θὰ προσκόψῃ, κάθε κοινωνικὴ ὑπόστασις θέλει μαρανθῆ ἀπὸ πτωχείαν. Τὴν ἄνω ὁδὸν τῆς κεφαλαιοκρατικῆς ἀναπτύξεως ἠκολούθησαν καὶ τὰ δυτικὰ ἐκπολιτιστικὰ κράτη καὶ ἡ Γερμα-

(1) A. Wagner, ἔνθ' ἔν. σελ. 19.

(2) W. Rathenau, Autonome Wirtschaft 1919 σ. 5.

νία. Ἡ ὁδὸς αὕτη ἔχει τὸ μέγα πλεονέκτημα, ὅτι ἐξυψοῖ πρῶτον τὴν οἰκονομικὴν εὐπορίαν τῆς χώρας, οὕτω δὲ καθιστᾷ αὐτὴν ἰσχυρὰν καὶ ἱκανὴν νὰ ὑποστῇ καὶ περαιτέρω μετατροπὰς. Ἡ θέσις καὶ τοῦ τελευταίου καταναλωτοῦ ὡς ἀντιπροσώπου τῆς ὀλότητος ἐνισχύεται οὕτως, αἰσθάνεται δὲ ἑαυτὸν μέλος πράγματι ὁμαδικῆς κοινωνικῆς ὀργάνωσης. Ἡ δικαιότερα τότε διανομὴ τῶν ἀγαθῶν, ἢ βελτίωσις τῆς προλεταρικῆς καταστάσεως, ἢ θεμελίωσις τῆς νέας κοινωνίας ἀκολουθεῖ ἴρσο facto. Ἡ σημερινὴ οἰκονομικὴ ἡμῶν ἐξέλιξις δὲν ἐπιτρέπει τὴν ἐθνικοποίησιν εἰς οὐδένα βιομηχανικὸν κλάδον, εἰς ἐλάχιστον δὲ μέτρον μόνον εἰς τὴν γεωργίαν¹⁾. Ἐκεῖ δύναται νὰ λειτουργήσῃ ἡ ἐθνικοποίησις ἄνευ διαταξέως τῆς συνολικῆς κεφαλαιοκρατικῆς λειτουργίας. Οὕτε συμφέρον ἔχομεν, οὕτε δυνάμεθα νὰ ἐπισπεύσωμεν ἀποτόμως τὴν ἐξέλιξιν ταύτην, ὡς δὲν δυνάμεθα νὰ ἐπισπεύσωμεν τὴν ἀνατολὴν τοῦ ἡλίου. Ἡ πρόωρος ἐθνικοποίησις μὴ ὄριμων ἀκόμη οἰκονομικῶν κλάδων, ὀδηγεῖ εἰς γενικὴν ζημίαν τῶν παραγωγῶν καὶ τῆς ὀλότητος, συντελεῖ δὲ οὕτως εἰς τὴν δυσφήμισιν τῆς ὅλης ὑποθέσεως τοῦ ἐκκοσσιαλισμοῦ. Δὲν πραγματοποιεῖται ἡ πρόοδος ἀμέσως, ἀλλὰ διὰ πολυειδῶν καὶ πολυπλόκων ἐλιγμῶν, ἡ δὲ κυρίαρχος ἐξέλιξις οὕτε ἀνακόπεται, ἀλλ' οὕτε καὶ ἐκβιάζεται. Ἡ σπουδὴ ἡμῶν εἰς τὸ ζήτημα τῆς ἐθνικοποιήσεως θὰ παρωμοιάζετο πρὸς τὴν παράλογον σκέψιν, ἐκ τοῦ βεβαίον γεγονότος τοῦ θανάτου νὰ ἐδικιολογῶμεν τὸ ἐγγίσημα τῆς αὐτοκτονίας.

Ἄς μὴ ἐπηρεασθῶμεν λοιπὸν οὐδαμῶς οὕτε ἀπὸ τὸν ρωσικὸν φανατισμὸν, οὕτε ἀπὸ τὴν οὐγγρικὴν ἀπόγνωσιν. Ἄς ὑποβοηθήσωμεν ἕκαστος εἰς τὴν θέσιν του καὶ ἐν πλήρει συνειδήσει τοῦ καθήκοντός του, τὴν αὐτόχθονα καὶ πρὸς τὴν χώραν ἡμῶν τὰ μάλιστα ἀρμόζουσαν ἐξέλιξιν. Ἄς ἀναπτύξωμεν καὶ ἡμεῖς τὰ μεγάλα δυναμικὰ μέσα τοῦ σημερινοῦ κεφαλαιοκρατισμοῦ. Ἄς προσαρμόζωμεν δὲ ταῦτα πάντοτε δικαιότερον πρὸς ὁμαδικὴν οἰκονομίαν, ἢ ὁποία θὰ ἐξυπηρετῇ τὴν εὐημερίαν τῆς ὀλότητος καὶ θὰ διευκολύνει εἰς αὐτὴν τὴν χρῆσιν τῶν ἀνωτέρων ἀγαθῶν τοῦ σημερινοῦ πολιτισμοῦ.

Τὸ *Summum bonum* τῆς ἐξελίξεως ταύτης φαίνεται νὰ πλησιάζῃ τὸν ἀριστοτελικὸν ἀγαθοποιὸν προορισμὸν τῆς πολιτικῆς κοινωνίας κατὰ τὸν ὅποιον:

«... Πᾶσαν πόλιν ὀρῶμεν κοινωνίαν τινὰ οὖσαν καὶ πᾶσαν κοινωνίαν ἀγαθοῦ τινος ἕνεκεν συνεστηκυῖαν...» (Ἀριστοτέλους, Πολιτ. Α. 1. 1252^α ¹⁾

(1) Καὶ εἰς τὸν ἀνεπτυγμένον κλάδον τῆς ἐθνικῆς ἐμπορικῆς μας οἰκονομίας, ἐννοῶ τὸν Ναυτιλιακόν, θὰ ἠδύνατο νὰ γίνῃ λόγος περὶ ἐθνικοποιήσεως.

ΚΡΙΤΙΚΑΙ

Βιζουκίδου, Περικλέους: Ἡ δίκη τοῦ Σωκράτους. Ἐν Λιψίᾳ 1918, τόμοις Ἀρουγουλίου σ. 335

Βιζουκίδου, Περικλέους: Ἐπιστημονικαὶ πηγαι περὶ Σωκράτους. 1921, σ. 31.

Περὶ τῶν Δηλίων. 1921, σελ. 18.

Τῆς Ἑλληνικῆς Ἀκαδημίας τὴν λειτουργίαν καὶ τὴν ἰδρύσιν Ἑλληνικῆς Βιβλιοθήκης περιλαμβανούσης συγγράμματα δόκιμα πρωτότυπα καὶ ἐν μεταφράσει ἀναφερόμενα εἰς πάντας τῆς ἐπιστήμης τοὺς κλάδους καὶ τῆς φιλολογίας τὰ προτόνια καὶ ἐκδιδομένης εἰς τὸ διηγετικόν, θεωρητικόν καὶ ἀπειρητικόν, εἰς τὸν πνευματικὸν πρῶτον καὶ τὴν καθόλου εὐημερίαν τῆς Ἑλλάδος. Τῶν Ἑλλήνων αἱ γενναὶ θὰ εὐλογῶσιν εἰς αὐτὸ τοῦ Σίμωνος Σίνα τὸ ὄνομα, οὗ ἡ γενναιοδωρία ἀνήγειρεν εἰς τὰς Μούσας τὸ καλλιμάρμαρον τῆς ὁδοῦ Πανεπιστημίου μέγαρον, καὶ τοὺς ἀειμνήστους Ζωσιμάδου καὶ τὸν Ζωγράφον καὶ τὸν Μαρασλὴν καὶ τοὺς ἄλλους, ὧν ἡ φιλογένεια προήγαγε τὰ γράμματα τὰ ἑλληνικά, ἀειθαλῆς θὰ περιβάλλῃ ἡ δάφνη, ἄκρον ἄκρον τῆς ἀνθρωπίνης εὐδαιμονίας. Ἀλλὰ τί ὄφελει τὴν Ἑλλάδα Ἀκαδημία ἀλειτούργητος; Τί δὲ εἶναι τὰ συγγράμματα, ὅσα αἱ ἐν Ἑλλάδι ἰδρυθεῖσαι βιβλιοθήκαι ἔχουσιν νὰ ἐπιδείξωσιν; Πολλοστὸν μέρος ἐκείνων, ἅτινα δέον νὰ περιλάβῃ ἡ βιβλιοθήκη, ἡν ἡμεῖς ἔχομεν ὑπ' ὄψει. Ἡ εἶναι ἀνεκτὸν ὅτι δὲν ὑπάρχουσιν ἀκόμη παρ' ἡμῖν μεταφράσεις τῶν Ἑλλήνων συγγραφέων ἀκριβεῖς καὶ καλαὶ, πρὸς τὰ πρωτότυπα ἰσοστάσει χάριν τῶν πολλῶν, οἵτινες μὴ δυνάμενοι νὰ νοήσωσι τελείως τὰ ἀρχαῖα κείμενα καταφεύγουσιν εἰς μεταφράσματα εἰκῆ καὶ ὡς ἔτυχε συνερραμμένα; Ἡ εἶναι ἐπαίσιον ἄξιον ὅτι δὲν ἔχομεν μεταφράσεις τῶν δοκιμωτέρων Ῥωμαίων συγγραφέων, οἵτι ὑπάρχουσιν ἐν πάσαις ταῖς γλώσσαις τῶν ἐθνῶν τῶν προηγμένων, ἢ ὅτι ἔλλειπουν παρ' ἡμῖν μεταφράσεις τῶν ἐγκρίτων ἐπιστημονικῶν καὶ φιλολογικῶν ἔργων τῶν ξένων λαῶν; Δὲν εἶναι δὲ κακοδαίμονια τὸ ὅτι δὲν ἔχομεν βιβλία, ἐν οἷς λαμπρῶς ὑπὸ Ἑλλήνων νὰ ἀναπαριστᾶται ὁ ἑλληνικὸς πολιτισμὸς ἐν πᾶσι τοῖς στοιχείοις αὐτοῦ, ὁ πολιτισμὸς ἐν ἐθνύμασιν καὶ θὰ θαυμάζωσι καὶ ὑπόδειγμα θὰ ἔχωσιν οἱ αἰῶνες; Δὲν εἶναι δὲ λυπηρὸν, ὅτι καὶ νεωτέρων Ἑλλήνων ἀξιόλογα συγγράμματα διαμένουσιν ἀνέκδοτα διὰ τὴν ἔλλειψιν τοιαύτης βιβλιοθήκης; Δὲν εἶναι δὲ πιθανόν ὅτι, εἰν ὑπῆρχε βιβλιοθήκη, οἷον λέγομεν, θὰ προετρέποντο οἱ Ἕλληνας καὶ εἰς συντονωτέραν θεραπείαν τῆς ἐπιστήμης καὶ τῶν γραμμάτων;

Τὰς σκέψεις ταύτας καὶ τοὺς πόθους, ὧν ἡ πραγμάτωσις ἀπέκειται εἰς τὰ μεγαλόφωνα τῆς Ἑλλάδος τέκνα, ὅσα δύναται μὲν νὰ διαθέσωσι τὸν πλοῦτον ὑπὲρ ἐθνικῶν σκοπῶν, εἶναι δὲ πεπεισμένα ὅτι ἡ ἐπιστήμη καὶ αἱ ἰδέαι πρωτοστατοῦσιν εἰς τὴν ἀνύψωσιν καὶ ἀνάθειξιν τῶν λαῶν, μέλλουσι δὲ νῦν μάλιστα νὰ πρωταγωνιστήσωσιν, ὅτε μεγάλη ἀναγεννᾶται ἡ Ἑλλάς, ἀνεργήσῃ πάλιν ἐν ἡμῖν τὸ ἀξιολογώτατον τοῦ Περικλέους Βιζουκίδου βιβλίον «Ἡ δίκη τοῦ Σωκράτους», ὅπερ θὰ

Ἄλλὰ τὸ βιβλίον τοῦ Β. οὐχὶ μόνον γνῶσις τῶν πραγμάτων καὶ κρίσεως νηφαλιότητος χαρακτηρίζει, ἀλλὰ καὶ γλώσσης εὐγένεια καὶ ἀκρίβεια καθόλου εἰπεῖν καὶ κάλλος λόγου καὶ ἐνάργεια παραστάσεως καὶ ἐνθουσιασμός ὑπὲρ τῶν ὑψηλῶν ἰδεῶν. Γίνονται δὲ καὶ αἱ ἀρεταὶ αὐταὶ ἐν πάσῃ τοῦ βιβλίου σελίδι φανεραί, τὸν δ' ἐνθουσιασμόν ἀρκεῖ νὰ δηλώσῃ καὶ μόνη τοῦ ἐπιλόγου ἢ κατακλείς, ἐν ἧ ἐξαιρέσει ὁ Σωκράτης ὡς ἰδεώδης τῆς ἠθικῆς διδάσκαλος, ὅστις ἐμαρτύρησεν ὑπὲρ τῶν μεγάλων αὐτοῦ ἀρχῶν. «Καὶ ὁ μὲν Σωκράτης», ἐπιλέγει ὁ Β. «ἀπέθανεν ὡς κακοῦργος ἐν τῷ θεσμω-τηρίῳ τῆς δημοκρατουμένης πόλεως γενόμενος θῦμα τοῦ αἰωνίου ἀγῶνος τῶν ἐλευθέρων ἰδεῶν τῆς φιλοσοφίας πρὸς τὰ βλάστηματα τῆς θρησκείας καὶ τοὺς ἀκέραιους τῆς πολιτείας θεσμούς. Ἄλλὰ τὸ ἀδέκαστον καὶ ἀνώτατον ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ δικαστήριον τῆς ἱστορίας, ἐν ᾧ παρεδρεύουσιν ἐκάστοτε οἱ ἀριστεῖς τοῦ πνεύματος πάντων τῶν ἠθῶν, ἠθώσασε πανηγυρικῶς τὸν φιλόσοφον, κυρῶσαν δ' ὁμοφώνως τὴν περὶ αὐτοῦ ἀψευδῆ ῥήτραν τοῦ ἐν Δελφοῖς μαντείου οὐ μόνον ἀνεγνώρισεν τὸν Σωκράτην ὡς σοφώτατον ἄνδρα, ἀλλὰ καὶ ἀνεκήρυξεν αὐτὸν ὑπατον τῆς ἠθικῆς διδασκαλίας καὶ μέγαν τῆς ἀνθρωπότητος εὐεργέτην».

Τοιοῦτον διὰ βραχυτάτων τὸ σοφὸν τοῦ Περικλέους Βιζυικίδου βιβλίον, οὐ τὴν μελέτην θερμῶς εἰς πάντας συνιστῶμεν τοὺς Ἕλληνας.

Ἐν Ἀθήναις 26 Ἰουλίου 1921

Θεόφιλος Βορέας

Guichen, Vicomte de: La crise d' Orient de 1839 à 1841 et l' Europe. Paris (Emil Paul) 1921, σελ. 554. 1)

Ἡ διπλωματικὴ ἱστορία τοῦ Ἀνατολικοῦ ζητήματος ὀφείλει πολλὰ εἰς τὴν Γαλλικὴν ἐπιστήμην. Πλὴν τῶν κλασσικῶν ἔργων τοῦ Vandal καὶ τοῦ Sorel, τὰ ὅποια ἀναφέρονται πρὸ παντός εἰς τὸν 17. καὶ 18. αἰῶνα ἔχομεν διὰ τὸν 19. αἰῶνα, ἐκτός τῆς συνολικῆς μελέτης τοῦ Driault, τρεῖς ἐργασίας μεγάλης ἀξίας. Τὸ ἔργον τοῦ Isambert ἀναφερόμενον εἰς τὴν περίοδον 1821—1832, τὸ τοῦ Momicault εἰς τὴν περίοδον 1854—1870 καὶ τὸ τοῦ Choublier εἰς τὰ ἔτη 1876—1897. Ἡ ἀνατολικὴ πολιτικὴ τοῦ Ναπολέοντος ἔχει ὡσαύτως ἐραυνηθῆ ὑφ' ὅλας τὰς ἐποφύεις. Τούτων τῶν ἐποχῶν τῆς βασιλείας τοῦ Δουδοβίκου Φιλίππου παρέμεινε σχετικῶς ἀνερεύσιμος. Τὰ κεφάλαια, τὰ ὅποια ὁ Thureau Dangin εἰς τὸ ἔργον τοῦ Histoire de la Monarchie de Juillet ἀφιέρωσεν εἰς τὸ ἀνατολικὸν ζήτημα παρέμεινον ἀκόμη ἢ ἀριστος ἐξιστόρησις εἰς τὴν Γαλλικὴν. Ἡ σπουδαία αὕτη ἔλλειψις ἐξηγεῖται ἀσφαλῶς ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι ἡ ἀνατολικὴ κρίσις, ἡ ὅποια ἐξεργάγη περὶ τὰ μέσα τῆς βασιλείας τοῦ Ἀστού—βασιλέως, ἐλύθη ἄνευ πολέμου καὶ δὲν κατέληπεν ἐπομένως παρὰ ἀσθενῆ μόνον ἔχνην εἰς τὸ πνεῦμα τοῦ κοινού.

Καὶ ὅμως ἡ κρίσις τῶν ἔτων 1839—1841 ὑπῆρξεν ὑφ' ὅλας τὰς ἐποφύεις γαγοῦ γὸς σημαντικώτατον. Διότι ὑποχρεωθέντος τοῦ Μεχμέτ Ἀλή νὰ ἀποδώσῃ εἰς τὸν Σουλτᾶνον τὴν Συρίαν καὶ τὴν Κρήτην καὶ λαβόντος ὡς ἀντιτάξιμνον ἀσφαλῆς δικαίωματα ἐπὶ τῆς Αἰγύπτου, 1) ἐχωρίσθη ὀριστικῶς ἡ Αἴγυπτος τῆς Τουρστερα δικαίωματα ἐπὶ τῆς Αἰγύπτου, 2) καθιερώθη ἡ πολιτικὴ τῆς ἐνεργητικῆς προστασίας τῶν Τούρκων, ἀπαρτηρήτως παρεσκευάσασα τὴν ὁδόν, ἣτις ὡδήγησεν εἰς τὸν πόλεμον τῆς Κριμαίας καὶ εἰς πολλὰ ἄλλα ἀκόμη γεγονότα, 3) εἰσῆλθε τὸ Κρητικὸν ζήτημα

1) [Σ. Ε.]. Βλ. Le Progrès d' Athènes 12 Ἰουλίου 1921.

εἰς τὴν κακοδαίμονα ἐκείνην ὄξειαν καὶ συνεχῆ κρίσιν, ἡ ὅποια ἐλύθη μόνον τὸ 1913.

Ποία θὰ ἦτο ἡ κατάστασις εἰς τὴν Ἀνατολὴν ἄνευ τῆς ἀντιαιγυπτιακῆς ταύτης πολιτικῆς τοῦ καταναγκασμοῦ; Τὰ στρατεύματα τοῦ Μεχμέτ Ἀλή, διοικούμενα ὑπὸ τοῦ υἱοῦ τοῦ Ἰμβραήμ, βεδίζοντα ἀπὸ νίκης εἰς νίκην, θὰ ἐφάναν ἀναμφιβόλως εἰς Κωνσταντινούπολιν. Ἄλλὰ τότε τί θὰ συνέβαινεν; Θὰ παριστάμεθα πρὸ ἀναγεννήσεως τῆς Ἰσλαμικῆς αὐτοκρατορίας, εἰς ἣν θὰ ἔπαυον μὲν οἱ Τούρκοι ἀπὸ τοῦ νὰ εἶνε οἱ διευθύνοντες παράγοντες ἀλλ' οἵτινες ὅμως θὰ ἐπεξετεινοντο ἐπὶ μεγάλου μέρους τῆς Βαλκανικῆς χερσονήσου; Ἡ ἴσως, αἱ ἴττει τῶν τουρκικῶν στρατευμάτων εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν, ἀφίνουσαι τὸ πεδίον ἐλεύθερον εἰς τοὺς χριστιανούς τῆς Βαλκανικῆς ἐκ τῶν ὁποίων οἱ Ἕλληνας καὶ οἱ Σέρβοι ἦσαν ἤδη ἀνεξάρτητοι, θὰ προσκάλουν παγχριστιανικὴν κίνησιν ἀνάλογον πρὸς τὴν τοῦ 1912, κίνησιν εὐκόλως πραγματοποιημένην τῷ 1840, ὅτε οἱ μεσαιωνικοὶ ἀνταγωνισμοὶ μεταξὺ τῶν Βαλκανικῶν ἠθῶν δὲν εἶχον ἀκόμη ἀφυπνισθῆ; Ἐὰν τὸ ἐνδεχόμενον τοῦτο ἐπραγματοποιεῖτο, θὰ εἶχωμεν ἀναμφιβόλως τότε εἶδος Ἀνατολικῆς Αὐτοκρατορίας ὑπὸ μορφὴν κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον πλησιάζουσαν τὰ δημοσποδιακὰ κράτη τῆς Εὐρώπης, ἐνῶ εἰς τὴν Ἀσίαν θὰ εἶχωμεν κράτος περισσότερον ἀραβικὸν παρὰ Ἰσλαμικόν. Αἱ δύο αὐταὶ ὑποθέσεις καὶ πολλοὶ ἄλλαι ἀκόμη ἦσαν δυναταί· μνημονεῖω αὐτάς διὰ νὰ ὑποδείξω μόνον τὴν ἑν ἡ σημασίαν τὴν ὅποιαν ἔσχεν ἡ κρίσις τοῦ 1839 διὰ τοὺς λαοὺς τῆς Ἀνατολῆς.

Ἡ κρίσις αὕτη δὲν εἶχε μικροτέραν σπουδαιότητα διὰ τὴν Γαλλίαν. Γνωρίζομεν, διὰ νὰ ὑπομνήσω τὰ γεγονότα διὰ δύο λέξεων μόνον, ὅτι ἡ Γαλλικὴ Κυβέρνησις παρεσύρετο διαρκῶς ὑπὸ τοῦ Μεχμέτ Ἀλή, ὥστε νὰ συνανοηθῶσιν αἱ 4 ἄλλαι Μεγάλαι δυνάμεις πλὴν τῆς Γαλλίας εἰς πολιτικὴν ὅλως ἀντίθετον πρὸς τὴν ἐπιδιωκωμένην ὑπ' αὐτῆς καὶ ὅτι ἡ Γαλλία ἀπομονωθείσα, ἐπέσιθη τέλος νὰ ἀπαρνηθῆ τὴν ὑπὸ τοῦ Thiers ἀντιπροσωπευομένην πολιτικὴν ταύτην, ἡ ὅποια ἔφερε τὴν Γαλλίαν εἰς σύγκρουσιν μὲ ὅλην τὴν Εὐρώπην.

Ἄλλα περιοριζόμενοι εἰς αὐτὰ μόνον, λησμονοῦμεν τὰς αἰτίας καὶ τὰ ἀποτελέσματα τοῦ ἀντιγαλλικοῦ συνασπισμοῦ φαινομενικῶς τυχαίου καὶ προσωκαίρου. Ἡ κυρία αἰτία τούτου ὑπῆρξε ἡ ζωηρὰ ἀνάμνησις τῶν ναπολεοντιῶν συμβάντων. Ὁ Ναπολέων τὴν ἐποχὴν ταύτην ἀνεπολεῖτο ζωηρῶς καὶ δικαίως, διότι ὑπῆρξε στρατιωτικὴ μεγαλοφυΐα καὶ κυβερνητικῆς ἀπαράμιλλος. Δὲν εἶναι ὅμως ὀλιγώτερον ἀληθές ὅτι καίτοι ὁ Δουδοβίκος ὁ XIV, καὶ εἰς τὰς δυστυχεστέρας ἡμέρας τῆς βασιλείας του, κατώρθωσε νὰ προσεταιρισθῆ συμμάχους, ὁ Βοναπάρτης ἐξηρέθισεν ὀλιγώτερον τὸν κόσμον ἐναντίον του καὶ ἡ πικρὰ ἀνάμνησις τῶν γεγονότων τὰ ὅποια προσκάλεσεν ἦτο τόσοσιν ἰσχυρά, ὥστε 20 ἔτη μετὰ τὸν θάνατόν του ὀλιγώτερος ἡ Εὐρώπη ἦτο ἐτοίμη νὰ ἐπαναλάβῃ τὰς ἐκστρατείας τῶν ἔτων 1814 καὶ 1815.

Εἶναι βεβαιωμένον ἄλλως τε ἀσθεντικῶς ὅτι ὁ Ναπολέων προσέκλεσεν ἡ τοῦλάχιστον ὑπεδαύλισεν παρὰ τοῖς Γερμανοῖς τὸν πόθον τῆς ἐνώσεώς των. Ἐφάνη τοῦτο τῷ 1840. Εἰς ἀσυνέτους τινὰς δηλώσεις, μεταξὺ ἄλλων εἰς ὀμιλίαν τοῦ δουκὸς de Noailles λέγοντος ὅτι ἡ Γαλλία ὄφειλε νὰ ζητήσῃ ἀνταλλάγματα ἐπὶ τοῦ Ρήνου, ὀλόκληρος ἡ Γερμανία φερόθη. Ἡ Πρωσία καὶ ἡ Βαυαρία διατελοῦσαι εἰς πολὺ ψυχρὰς σχέσεις τὴν ἐποχὴν ἐκείνην, ἔνεκα τῆς υπερπροτεσταντικῆς ἐσωτερικῆς πολιτικῆς τῆς πρώτης, ἐλησμόνησαν τὰς διαφοράς των. Παριστάμεθα εἰς γενικὴν δοκίμην τοῦ δράματος τοῦ 1840. Διὰ τοῦτο ἴσως ὁ Thiers τόσοσιν ἀσυνέτως πολεμοφιλος τῷ 1840 εἰδείθη, ἀλλ' ἀνωφελῶς, τόσοσιν σοφὸς 30 ἔτη βραδύτερον.

Δὲν εἶχον λοιπόν, κατόπιν τούτων, ἄδικον λέγων ὅτι ἡ Ἀνατολικὴ κρίσις τοῦ 1840 εἶναι ἐξ ἴσου διαφέρουσα διὰ τοὺς λαοὺς τῆς πρόσσω Ἀνατολῆς, ὅσῃ καὶ διὰ τοὺς λαοὺς τῆς κεντρικῆς καὶ δυτικῆς Εὐρώπης. Παριστάτο λοιπὸν ἀνάγκη νὰ

έρευνήθη αὐτή ἐκ τοῦ σύγγεγυς. Καί πράγματι ἠρευνήθη πρό μικροῦ καί μάλιστα τοιοῦτοτρόπως ὥστε νά μή λυπούμεθα διότι ἡ ἐργασία αὐτή δέν ἔγινεν ἐνωρίτερον.

Ὁ ὑποκόμης de Guichen ἀρκετά ἤδη γνωστός διὰ τῶν ἔργων του περί «Πέτρου τοῦ Μεγάλου καί τῆς Γαλλίας» περί τοῦ «Δουκός τοῦ Angoulême» περί τῆς «Ἰουλιανῆς Ἐπαναστάσεως καί τῆς Εὐρώπης» καί διὰ τῶν ἄλλων μονογραφιῶν ἀδημοσίωσας νῦν ἔργον τό ὅποσον ὑπερβαίνει εἰς μέγεθος καί διαφέρει τās κυρίας του ἐργασίας καί τό ὅποσον δύναται τις νά εἴπῃ ἔξαντλεῖ τό θέμα μας.

Τό ἔργον τιτλοφοροῦμενον «La crise d' Orient de 1839 à 1841 et l'Europe» περιλαμβάνει 554 πυκνωμένας σελ. μεγάλου σχήματος. Ἐξετάζει τήν κρίσιν ἀπό τῶν ἀρχῶν τῆς καθ' ἑλάς τῆς τās φάσεις καί λεπτομερείας. Στήριζεται εἰς διπλωματικά ἔγγραφα προσρόμενα ὄχι μόνον ἐκ τοῦ Ἰπουργείου τῶν Ἐξωτερικῶν τῆς Γαλλίας, ἀλλά καί ἐκ τῶν ἀγγλικῶν, αὐστριακῶν, βελγικῶν, σαρδηνικῶν καί βαυαρικῶν ἀρχείων. Μάλιστα τὰ τρία τελευταῖα ταῦτα παρέσχον εἰς τόν συγγραφέα ἔγγραφα σπουδαιότατα. διότι οἱ πράκτορες τῶν οὐδετέρων ἢ σχεδόν οὐδετέρων τούτων χωρῶν, οἱ ὅποιοι ἐλάμβανον ἐξομολογήσεις ἐξ ὄλων τῶν μερῶν, ἢ τοῦλάχιστον συνεζήτουν μετὰ πάντων ἐγνώριζον καλύτερον τί συνέβαινον. Ἐννοεῖται ὅτι ὁ ὑποκόμης de Guichen ἐχρησιμοποίησε πρός τὰ ἀνέκδοτα ἔγγραφα καί τὰ ἤδη ἐκδομένα μάλιστα ἐχρησιμοποίησε τās κοινοβουλευτικὰς συζητήσεις καί τās ἐφημερίδας τῆς ἐποχῆς, πηγῆς αἱ ὅποιαι διὰ τό πολὺ κοινόν εἶναι ἐξ ἴσου δυσεῦρετοι ὅσον καί τὰ ἀρχεῖα.

Ἄλλὰ εἰς ἔργον διπλωματικῆς ἱστορίας πρέπει νά θεωρηθῆ ὡς σπουδαιότερα ὑπηρεσία ἢ συσχέτισις τοῦ ὕλικου ἀπό τήν συλλογήν του, ἀπό τῆς ἀπόψεως δὲ ταύτης ὀφειλομένη παντοῖους ἐπαίνους εἰς τόν συγγραφέα. Ἐπί μακρόν ὑπηρετήσαν ὁ συγγραφεὺς εἰς τήν διπλωματικὴν, γνωρίζει τήν σπουδαιότητα ἐκάστης διπλωματικῆς ἐκφράσεως. Ἐταξείδευσε πολλοῦ, γνωρίζει τοὺς σπουδαιότερους Εὐρωπαϊκούς λαούς καί τήν ψυχολογίαν των. Ὁ πατριωτισμὸς του εἶναι ἐνθερμος ἀλλὰ καλῆς φύσεως δηλαδὴ διαυγῆς, ὄχι τυχωδιωκτικῆς.

Καλῶς διατέθει καί ζωηρῶς ἀνεπαρέστησεν εἰς ἡμᾶς τήν κυρίαν αἰτίαν τῆς κατὰ τῆς Γαλλίας δυσαρρεσκείας τῆ 1840, δηλαδὴ τās ὑπολειψθείσας ἀναμνήσεις τοῦ ναπολεονταίου καθεστώτος. Ἐφερον εἰς φῶς τās φαντασιοπληξίας διὰ τῶν ὁποίων τῶν ὁσίων οἱ περί τόν Δουδοβίκον Φίλιππον ἐγαλουχήθησαν, πιστεύοντες δηλαδὴ εἰς Γαλλοφιλίαν τῆς Πρωσίας, φαντασιοπληξίας αἱ ὅποιαι ἐπανελήφθησαν καί τῆ 1866. Ἄλλὰ ἡ «Ἀνατολικὴ κρίσις» δέν εἶναι οὔτε ἔργον νομιμόφρονος· ὁ ὑποκόμης de Guichen δεικνύει τοῦναντίον ὅτι μὲ τό ν' ἀναλίδῃ ἡ Ρωσία ἕνεκα τοῦ μίσους τῶν «σφατεριστῶν» πόλεμον κατὰ τοῦ καθεστώτος τοῦ Δουδοβίκου Φιλίππου, ἔπαυσε νά λησμονῆ τοὺς ἴδιους της σκοπούς καί νά εἶναι ἀπλοῦν παίγνιον εἰς τās χεῖρας τῆς Ἀγγλίας. Καίτοι τό μάθημα τοῦτο δέν ἐχρησίμωσεν εἰς τόν Νικόλαον Ι, ὁ ὅποιος ἐπαναλαμβάνων ἔναντι τοῦ Ναπολέοντος τήν προσωπικῶς αὐθάδη πολιτικὴν τήν ὁποίαν ἠκολούθησεν ἔναντι τῶν Ὁρλεανῶν, ἐπέσυρε τόν Κριμαϊκόν πόλεμον.

Πολλὰ θά ἠδύναντο νά λεχθῶσι καί περί τῆς αὐστριακῆς πολιτικῆς, ἀλλὰ ἐάν προσεπάθουν νά δώσω πλήρη εἰκόνα τῆς κρίσεως τοῦ 1840 καί τῶν διδασκαλιῶν αἱ ὅποιαι ἀπορρέουσιν ἐκ ταύτης, θά ἐξηρχόμην τῶν ὀρίων τὰ ὅποια διέγραψα εἰς τήν παρούσαν μου. Ἦθελον ἀπλῶς νά δείξω ὅτι εἰς τήν ἱστορίαν τοῦ Ἀνατολικοῦ ζητήματος σημεῖόν τι δέν εἶχε τύχει τῆς θεούσης ἐρευνῆς μέχρι σήμερον, καί ὅτι τό σημεῖον τοῦτο ἠρευνήθη μὲ ἀριστοτεχνικὴν ἐπιτηδειότητα.

Ἄ. Ἀνδρεάδης

Ζωγράφου Δημητρίου: Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Γεωργίας Ι. (1821—1838) Ἀθήναι 1921 σ. 378.

Τὰ ἔργα, ὅσον τὰ ἀποτελέσματα δημιουργικότητος, ὅσον καί τὰ προσρόμενα ἀπό βαθείας ἐρευνᾶς καί ἀποκαλύπτοντα μίαν πραγματικότητα ἄγνωστον ἕως χθές, ἔχουν ἀνάγκη ἀπό φανατικούς ἐργάτας. Τοιοῦτον φανατικὸν εἶχε τήν εὐτυχίαν νά ἔχη ἡ ἑλληνικὴ γεωργία. Τὸν Δημ. Ζωγράφον. Βλέπω τὸν ἐκδοθέντα ἐσχάτως ὀγκώδη τόμον τῆς «Ἱστορίας τῆς ἑλληνικῆς Γεωργίας», τὸν πρῶτον ἐκ τῆς ὄλης προαγγελομένης πεντατόμου σειρᾶς τοῦ ἔργου τοῦ Ζ. καί συλλογίζομαι πόση πεποίθησις εἰς τὸν μέγαν προορισμὸν τοιαύτης ἐραίνης, πόσος καιρὸς καί ποία δεξιότης ἐχρησάσθησαν διὰ νά ἔλθῃ εἰς φῶς τό ἀποκαλυπτικὸν βιβλίον.

Εἶνε ἡ ἱστορία τῆς ἑλληνικῆς γεωργίας κατὰ τοὺς τελευταίους προσπαναστατικούς χρόνους, κατὰ τήν ἐπαναστάσιν, κατὰ τοὺς χρόνους τῆς κυβερνήσεως τοῦ Καποδίστρια. Βλέπει κανεὶς τήν ἀκριβῆ γεωργικὴν κατάστασιν τοῦ τόπου, τήν ἀκμὴν τῆς γῆς, τās μεγάλας ζημίας καί τās δοκιμασίας τῆς ἑλληνικῆς παραγωγῆς ἐκ τῆς τουρκικῆς βίας καί ἀμαθείας καί ἐκ τῶν χρόνων τοῦ ἀγῶνος τῆς ἀνεξαρτησίας, τās πρώτας προσπάθειας διὰ τήν περισυλλογὴν ἢ διὰ τήν καλλιέργειαν, τὰ πρώτα μέτρα τῶν πρώτων ἑλληνικῶν ἐξουσιῶν, τῶν ἐκ τῆς ἐπαναστάσεως προελθόντων πολιτικῶν, τήν μεγάλην σημασίαν ποῦ ἀπέδωσεν ὁ Καποδίστριας εἰς τήν τόνωσιν τῆς γεωργίας καί τήν κολοσσαίαν του ἀπόπειραν πρός διάνοξιν πλουτοπαραγωγικῶν ἀρτηριῶν εἰς τήν δημιουργίαν μιᾶς αὐτάρκους Ἑλλάδος. Διὰ τῆς ἱστορίας αὐτῆς, ὅπως τήν συνέθεσε καί τήν ἀποκαλύπτει ὁ Ζ. ἔρχεται περίπου εἰς φῶς ὁλόκληρος ἡ ἑλληνικὴ ἱστορία τῶν χρόνων τῶν μεγάλων νικητῶν καί τῶν μεγάλων δοκιμασιῶν. Εἶνε περίπου ὁ Ἑλληὴν τῆς ἐπαναστάσεως, ὄχι ὡς ψυχὴ καί δημιουργὸς καταπληκτικῶν γεγονότων ἡρωϊσμοῦ καί αὐτοθυσίας, ἀλλὰ κινούμενος ἐπὶ τῆς ἰσρᾶς γῆς του, εἰς τήν ὅποιαν ἤθελεν νά τὸν καταστήσουν ξένον. Δὲν εὐρίσκειται εἰς τήν ἀποθέωσιν τῆς πολεμικῆς ἱστορίας του, ἀλλὰ πατεῖ τό χῶμά του, στοιχεῖον καί λυτρωτῆς αὐτῆς τῆς γῆς, τῆς ἀξίας νά θρῆψη ἐλευθέρους ἀνθρώπους, νά δώσῃ τήν ἄνεσιν, τήν ζωὴν καί τοὺς ἠδέεις καρπούς της εἰς τὰ ἴδια τέκνα της. Εἶνε ἡ ἱστορία τῆς ἑλληνικῆς προσπάθειας εἰς τό τοπίον της τό ἀποκαλυπτόμενον εἰς τήν ἀκριβῆ του κατάστασιν. Εἶνε ἴσως ἀπὸ τὰ ὀλίγα ἱστορικὰ βιβλία τὰ ἀντλήσαντα τό ὕλικόν των ἐκ τῶν χρόνων τοῦ μεγάλου ἀγῶνος, ἐκ τῶν ὁποίων πείθεται κανεὶς ὅτι ἡ ἀνάγκη τῆς ἐπαναστάσεως εἶχεν ὀριμάσει ὅταν ἐκηρύχθη.

Ἡ ἀνάγκη ὑπῆρχεν ἤδη εἰς τήν Ἑλληνικὴν γῆν, καί ὁ Ἑλληὴν, ὁ κάτοικὸς της ὁ ἔχων μὲ τήν γῆν τήν μυστικὴν ἀδιάρρηκτον σχέσιν διὰ τῶν βαθειῶν ριζῶν τῆς ζωῆς του, τῆς ὄλης του ὑπάρξεως ὡς ψυχικοῦ καί ὕλικου ὀργανισμοῦ, δέν ἔκαμε τίποτα ἄλλο, παρὰ νά ὑπακούσῃ. Καί ἰδοὺ ὅτι κατ' αὐτὴν τήν πρώτην πνοὴν τῆς ἐπαναστατικῆς καταγίγδος εὐρέθη καιρὸς καί διαθέσις νά σκεφθῶν διὰ τήν γεωργίαν. Ὑπάρχει ἡ ἐγκύκλιος τῆς 30 Μαΐου 1821 ἡ ἀναφερομένη ὁλόκληρος ὑπὸ τοῦ Φραντζῆ. Ἀπὸ τοιοῦτων δοκουμένων ἔρχονται αἱ πλοῦσαι πληροφορίαι τοῦ ἱστορικοῦ ἔργου τοῦ Ζ. Ὅ,τι μεταξὺ τῶν ἐγγράφων τῆς πρώτης ἑλληνικῆς ἐξουσίας καί μεταξὺ τῶν πρακτικῶν τῶν πρώτων ἑλληνικῶν συνελεύσεων ὑπάρχει σχετικὸν πρός τήν γεωργίαν καί τήν παραγωγὴν τῆς χώρας, ἔχει ἀνευρεθῆ καί συνδυασθῆ ὑπὸ τοῦ Ζ. πρός τήν ὄλην γεωργικὴν ζωὴν τῆς χώρας.

Ποία κατάδουσις εἰς τήν σκόνην τῶν ἀρχείων τῶν ὑπουργείων καί τῶν παλαιῶν βιβλιοθηκῶν πρέπει νά ἔγινε, διὰ νά ἔλθουν εἰς φῶς αἱ ὀδηγητικὰ αὐτὰ πληροφορία μὲ τās χρονολογίας των, μὲ τοὺς ἐνδιαφέροντας ἀριθμούς των, καί νά δοθῶν εἰς τήν δημοσίαν μελέτην αἱ πρῶται ἑλληνικὰ στατιστικά. Καί δὲν ἔμειναν ἄγνω-